

Суспільна стратифікація, психологія девіантної поведінки: теорія й художня практика

Тетяна Степанівна Матвєєва

*доктор філологічних наук, професор кафедри історії української літератури,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
(майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна);
e-mail: t.matvieieva@karazin.ua; <https://orcid.org/0000-0001-9778-1743>*

Катерина Сергіївна Корецька

*студентка третього курсу філологічного факультету
(спеціальність – українська мова та література),
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
(майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна); e-mail: katiakor88@gmail.com*

У статті обґрунтовано перспективність вивчення змодельованого письменником світу в інтердисциплінарній площині, що є актуальним із огляду на можливість об'єктивно, глибоко, переконливо досліджувати світ і людину в ньому, виходячи з особливостей розвитку соціальних спільнот і психології індивіда як взаємозумовлюючих складників. Відповідно, метою пропонованої студії є узагальнення напрацювань із соціології, психології у вивченні деструктивних процесів, які відбуваються в суспільстві й провокують соціальну нестабільність, кризи як загальносуспільного масштабу, так і стратифікаційну нестійкість, вужче – характерну нівеляцію. Ключовим поняттям, що розглядається, є поняття «асоціальна поведінка». Виділено й прокоментовано її специфіку: причини виникнення, наслідки, реактивність (девіанта й соціуму). Також дотичні поняття: «суспільство», «соціум», «страта», «стратифікація», «маргінал», «девіантність», кожне з яких проаналізовано з урахуванням множинності існуючих визначень. Зроблено висновок щодо уніфікованого вживання вказаних понять у літературознавчому дослідженні. Зокрема під соціумом (суспільством) ми розуміємо цілісну систему, яка включає сукупність форм діяльності людини й об'єднання певного типу – страти; стратифікація (диференціація) – процес розшарування населення, його поділ на верстви, класи; девіантність – відхилення, зумовлені індивідуальними, соціальними впливами, обставинами; девіантна поведінка – особливий спосіб позиціонування себе в соціумі, який суперечить встановленим правилам і тягне за собою негативні наслідки як для окремої особи, так і для всього суспільства. Виділено й охарактеризовано особливий прошарок соціуму – маргінали (люди, які перебувають на межі протилежних соціальних груп). Із маргіналізованих спільнот виокремлено жебраків, злодіїв, убивць. Названо об'єктивні й суб'єктивні чинники відповідної маргіналізації, обґрунтовано її вплив на оточуюче середовище. Теоретичні спостереження, зроблені за оглядово-теоретичною методологією, стали необхідним підґрунтям для окреслення маргінального простору деяких епічних творів І. Франка, для висновку про необхідність задля поглиблення об'єктивності вивчення такого простору використовувати здобутки біографічного методу й наукового помеж'я.

Ключові слова: соціум, страта, девіантна поведінка, маргінал, художня модель світу

Матвєєва Т. С., Корецька К. С. Общественная стратификация, психология девиантного поведения: теория и художественная практика

В статье обоснована перспективность изучения смоделированного писателем мира в интердисциплинарной плоскости, что актуально, учитывая возможность объективно, глубоко, убедительно исследовать мир и человека в нем, исходя из особенностей развития социальных общностей и психологии индивида как взаимообусловленных составляющих. Соответственно, цель предлагаемой студии – обобщение наработок социологии, психологии в изучении деструктивных процессов, которые происходят в обществе и провоцируют социальную нестабильность, кризисы как всеобщего масштаба, так и стратификационную неустойчивость, уже – характерное нивелирование. Ключевое понятие исследования – «асоциальное поведение». Объяснена его специфика: причины возникновения, последствия, реактивность (девианта и социума). Также близкие понятия: «общество», «социум», «страта», «стратификация», «маргинал», «девиантность», каждое из которых проанализировано с учетом множественности существующих определений. Сделан вывод об унифицированном применении указанных понятий в литературоведческом исследовании. В частности, под социумом (обществом) мы понимаем целостную систему, которая включает совокупность форм деятельности человека и объединения определенного типа – страты; стратификация (дифференциация) – процесс расслоения населения, его разделение на слои классы; девиантность – отклонения, обусловленные индивидуальными, социальными влияниями, обстоятельствами; девиантное поведение – особый способ позиционирования себя в социуме, который противоречит установленным правилам и влечет за собой негативные последствия как для отдельной личности, так и для всего общества.

Выделен и охарактеризован особый слой социума – маргиналы (люди, находящиеся на грани противоположных социальных групп). Из маргинализованных сообществ выделены нищие, воры, убийцы. Названы объективные и субъективные факторы соответствующей маргинализации, обосновано их влияние на окружение.

Теоретические наблюдения, сделанные с помощью обзорно-теоретической методологии, стали необходимой основой для определения маргинального пространства некоторых эпических произведений И. Франка, для вывода о необходимости углубленного изучения такого пространства с использованием достижений биографического метода и методологии, используемой в сфере научной сопредельности.

Ключевые слова: социум, страта, девиантное поведение, маргинал, художественная модель мира

Matvieieva Tatiana, Koretska Kateryna. Social stratification, psychology of deviant behavior: theory and practice

The article substantiates a prospect of studying the world modeled by the writer in the interdisciplinary plane, that is relevant taking into account the possibility of objective, deeply, convincing exploring the world and the person in it, based on the peculiarities of the social communities development and the individual psychology as interdependent components. Accordingly, the purpose of the proposed study is to summarize the findings of sociology, psychology in the destructive processes study that occurs in society and provokes social instability, crises both on a general social scale, and stratification instability, narrower characterization. The key concept that is under consideration is the concept of "asocial behavior". The specificity of its origin: causes, consequences, reactivity (deviant and socium) are highlighted and commented on. Also relevant concepts are society, strata, stratification, marginality, deviance, each of them has been analyzed taking into account the multiplicity of existing definitions. The conclusion about the unified use of these concepts in the literary research has been made. In particular, society we understand as a holistic system that includes a set of human activity forms and an association of a certain type – execution; a stratification (differentiation) – it's a process of stratification of the population, its division into layers, classes; a deviance – its deviations caused by individual, social influences, circumstances; deviant behavior is a special way of positioning oneself in a society that contradicts the established rules and entails negative consequences for the individual as well as for the whole society.

Also marginal (people who are on the border of the opposite social groups) as a special stratum of society have been identified and characterized. Out of the marginalized communities, beggars, thieves, and murderers are singled out. The objective and subjective factors of the corresponding marginalization have been included and the environmental impact has been justified.

Theoretical observations made using the review-theoretical methodology have become a necessary basis for the delineating the marginal space of some of Franko's epic works, for conclusion it is necessary to deepen the objectivity of studying such a space to use the achievements of the biographical method and scientific boundaries.

Keywords: society, strata, deviant behavior, marginality, artistic model of the world

Пропонована нами тема – соціальна девіантність в інтерпретації І. Франка-прозаїка – дотепер франкознавцями спеціально (за винятком окремих дотичних робіт Т. Гундорової, М. Ткачука, А. Швець) не вивчалася, що й зумовило її (теми) актуальність. Відтак метою цієї статті є обґрунтування ваги інтердисциплінарних досліджень, звернення до спеціальної соціологічної, психологічної літератури для глибшого аналізу змодельованого митцем маргінального світу.

Аналіз проблеми поведінкової девіантності допоможе досягнути глибини мотиваційної сфери людського «я», бути переконливішими у визначенні особливостей психосвіту індивідууму, зокрема й щодо причин і наслідків нівеляції особи (зовнішніх – об'єктивних і внутрішніх – суб'єктивних).

Найперше ми виділили тенденції у визначенні вихідних понять, часто витлумачуваних як синонімічні: «суспільство», «соціум», «маргінал», «маргіналії», «маргінеси», «девіантність», «девіація», «страта», «стратифікація» тощо.

Цікаво, що навіть довідкові видання, які повинні містити загальноновизнану інформацію, не подають її. Так, термін «соціум», переважно, із об'ємнішими чи лаконічними доповненнями, визначається як певне угруповання людей, об'єднаних умовами існування й культурою [5; 11; 17]. Різновидами соціуму названо національно-етнічні, сімейно-родинні спільноти тощо.

Окрім того, й самі назви понять у різних виданнях також можуть дещо відрізнятися. Наприклад, на позначення поведінки, що не відповідає загальноприйнятим нормам, використовуються слова «девіація» та «девіантність», сенс яких тотожний. Також в одних енциклопедіях подаються такі поняття, як «маргінальність» та «стратифікація», що означають процес, а в інших – «маргінал» і «страта», що стосуються безпосередньо

особистості [1; 3, с. 508; 10; 17]. Зустрічається й термін «маргінальний статус особистості», зокрема в І. Кондакова, який означає специфічний стан людини, що перебуває між декількома стратами.

Вихідне поняття – «суспільство» однаково інтерпретується як історично сформована сукупність людей. Разом із тим ідеться і про єдність, обмежену географічними кордонами, об'єднану національною ідентичністю [11], і про зміни в суспільстві, зумовлені історично [17].

Прошарки людей, які мають певні особливості, називаються «страти» [5]. Найчастіше вони є професійними, майновими, інтелектуальними складниками [17] ієрархічної соціальної системи [20]. Стратифікація – це процес, унаслідок якого й витворюються відмінні одна від одної групи, члени якої характеризуються специфічними особливостями [17].

Під «маргіналом» розуміється людина, яка перебуває на межі протилежних соціальних груп. С. Купрієнко також уточнює, що визначальною ознакою такої особистості є непристосованість до нових, змінених умов життя [11] внаслідок внутрішнього розладу емоційних проблем, дисгармонії тощо [1]. «Маргінальність» – це стан більшої сукупності осіб, які не належать до жодної страти [11; 17].

Девіантність визначається науковцями як поведінка, що суперечить загальноприйнятим у суспільстві нормам та правилам (злочинність, пияцтво, самогубство) [1; 3, с. 322].

Існування девіантної поведінкової моделі засвідчує неготовність соціуму до власних змін, надто з огляду на те, що девіантами є не лише злочинні елементи, асоціальні особи, а нерідко й ті, хто світоглядно не вписується в цінності певного історичного середовища. Як уважає В. Менделевич, важливо говорити про психологію девіантної поведінки: причини виникнення, функціонування, динаміку поведінки, що не відповідають встановленим у суспільстві нормам. Також він акцентує увагу на спірному питанні про те, що ж

являє собою таке аномальне поведіння – патологію чи крайню стадію варіанту норми.

О. Змановська ж вважає за необхідне спочатку подати визначення терміну «поведінка», щоб, відштовхуючись від нього, можна було розмежувати нормальні й аномальні дії людини. Відтак, на думку дослідниці, поведінка – це процес взаємодії особистості з середовищем, який визначається індивідуальними рисами людини та її внутрішньою активністю [6, с. 6].

Цікаво, що девіантну поведінку науковці не визнають фіксованою моделлю, а такою, що трансформується залежно від зовнішніх чинників впливу.

Критерієм визначення девіантної поведінки є соціальна норма. На думку О. Змановської та Ю. Клейберга, це «сукупність вимог і очікувань, які пред'являє соціальна спільнота (група, організація, клас, суспільство) до своїх членів з метою регуляції діяльності і відносин» [6, с. 17]. Погоджується з таким розумінням норми і Н. Ківенко, додаючи, що вона зміцнює єдність та стабільність суспільства [8, с. 10].

О. Змановська визначає критерії встановлення такої норми: статистичний, психопатологічний, соціально-нормативний, індивідуально-психологічний та подає їх коротку характеристику [6, с. 8]. Також вона наводить декілька різновидів соціальні норми: духовно-моральна, морально-етична, правова, політична, організаційно-професійна та їхні основні ознаки. В. Менделевич доповнює цей список психологічною, віковою та гендерною нормою [12, с. 15]. А. Демічева класифікує ці норми, виділяючи такі опозиції: безумовні – умовні; офіційні – неофіційні; істинні – хибні [4, с. 28]. До того ж науковиця єдина визначає функції девіації: інноваційна, деструктивна на нормотвірна [4, с. 28].

Ю. Клейберг називає причини девіантної поведінки: біологічна, психологічна та соціальна [9, с. 18; 7; 16; 19]. Інші дослідники поділяють цю думку, проте звужують класифікацію до двох основних підстав розвитку специфічних дій людини: індивідуальна, яка прямо пов'язана з характером кожної особистості й включає біологічний та психологічний чинник, і соціальна, що є продуктом середовища [13; 15; 18]. По-своєму інтерпретує причини такої поведінки Н. Ківенко, називаючи їх «наслідками формування репутації в певній соціальній групі, які спонукають індивіда виконувати девіантну роль» [8, с. 37].

Дещо інакше встановлюються причини такої поведінки в праці А. Демічевої, яка наводить думки різних науковців щодо чинників девіантності. Так, за словами Е. Дюркгейма, основною причиною девіації є «неоднорідність та мінливість нормативно-ціннісної системи суспільства». Р. Мерток,

свою чергою, головним каталізатором вважає стратифікацію суспільства, а В. Реклесс – його дестабілізацію [цит. за: 4, с. 26–27]. Внутрішнім же фактором девіантної поведінки дослідниці визначає спосіб життя людини, який зумовлюється її темпераментом, типом характеру відносин між членами родини, близьким оточенням, формами проведення вільного часу, розумовим розвитком та ЗМІ.

Науковці розробили класифікацію девіантної поведінки: за кількістю учасників – індивідуальні, групові, сімейні; за часовими характеристиками – постійні та тимчасові; за способом виникнення – стихійні та сплановані, структуровані й неструктуровані [12, с. 70–72]. О. Змановська доповнює класифікацію негативними й позитивними типами: за характером наслідків; економічними та побутовими – за об'єктом; пов'язаними з видом порушеної норми – злочинність, жебракування, пияцтво, тероризм, бюрократизм тощо [6, с. 29]. Ю. Клейберг включає до видів девіантної поведінки творчість як «психологічне задоволення потреб в новизні та її демонстрації, а нове – це, як правило, відхилення від стандартів, стереотипів та шаблонів, тому й сприймається як аномалія» [9, с. 59]; також утечі з дому, страхи та фобії, наркотизм, вандалізм та самогубство.

Говорячи про жебракування, Ю. Клейберг вживає цікавий термін «соціальні аутсайтери», який використовується, коли мова йде про людей, котрі «через ряд суб'єктивних та об'єктивних причин не змогли знайти гідне місце в суспільстві й опинилися в найнижчих його шарах» [9, с. 61].

Розглядаючи види девіантної поведінки, науковці обирають своїми об'єктами досліджень різні типи. Так, О. Змановська виокремлює делінквентну поведінку, під якою розуміє «ту, що суперечить правовим нормам, загрожує соціальному порядку і благополуччю оточуючих людей» [6, с. 33], антисоціальну, асоціальну та аутодеструктивну. Поряд із цим вона наводить різновиди соціальної поведінки, до яких включає нормативну, маргінальну, нестандартну, яка, своєю чергою, розгалужується на девіантну та креативну, і нарешті патологічну.

А. Демічева додає аморальну поведінку що полягає в недотриманні неофіційних законів і включає в себе асоціальну та деструктивну поведінку [4, с. 29].

В. Менделевич відокремлює делінквентну поведінку від кримінальної, вказуючи на ступінь усвідомлення індивідом своїх протиправних учинків і дій, їх соціальної значущості й шкідливих наслідків для оточуючих [12, с. 78]. Крім того, дослідник пропонує власний перелік типів невідповідної нормам поведінки, до якої зараховує, крім делінквентної, також адиктивну, яка виникає внаслідок сприймання індивідом навколишнього світу як чогось «нудного», «сірого», «апатичного» [12, с. 82] й патохарактерологічну, яка своєю назвою вказує на її сенс: патологічні прояви

характеру. До того ж дослідник пропонує ряд клінічних форм девіантної поведінки, таких як агресія, аутоагресія, комунікативні девіації, надцінні психологічні захоплення та інші.

Агресію дослідники витлумачують як «фізичну або вербальну поведінку, спрямовану на заподіяння шкоди оточуючим» [9, с. 86]. В. Менделевич додає, що вона може проявлятися безпосередньо, коли людина не приховує своєї неприязні, та опосередковано, криючись під сарказмом чи іронією – глузливим ставленням до дійсності [12, с. 86–87]. О. Змановська розмежує поняття «агресія» та «агресивність», розуміючи під першим «невід’ємну частину особистісної динаміки» [6, с. 85], а під другим – «схильність конкретної людини виявляти цю тенденцію в формі конкретних внутрішніх і зовнішніх дій – індивідуальну особливість» [6, с. 85]. Н. Ківенко ж виділяє неструктивну агресію – «стійку неворожу самозахисну поведінку, спрямовану на досягнення поставленої мети» [8, с. 41]. Дослідниця зауважує, що вона викликана вродженими відхиленнями і є способом пристосування до певних незвичних, змінених умов.

Цікавим є погляд В. Павленка, який розглядає маргіналів як людей, що всі різновиди «фанатизму» організовують в єдину систему. Самі ж представники такої девіантної поведінки позиціонуються науковцем як люди, які «випали з системи соціального контролю, узвичаєного в їх суспільному осередку» [14, с. 106]. Також дослідник відзначає, що ряди маргіналів поповнюються не лише через потрапляння особистості на соціальне «дно», а й внаслідок зміни соціальної страти, де «новачка або не визнають, або він не може пристосуватися до вимог нового суспільного стану» [14, с. 106].

Зупинімося детальніше на окремих видах асоціальної поведінки, які досліджуватимуться нами за творами І. Франка. Наприклад, С. Глазунов, простежуючи розвиток жебракування, зазначає, що ставлення до представників такої девіантної поведінки в різні епохи було відмінним і з доброзичливості переросло в ненависть, профілактику, а згодом й у заборону цієї діяльності.

Дослідник виділяє три типи таких маргіналів: ті, хто вдався до такого способу життя через важку ситуацію (голод, пожежа, стихійне лихо); ті, хто жебракує весь час, оскільки не має інших шляхів виживання (психічно хворі, безпритульні) й так звані «професіонали», які в цьому ремеслі вбачають власну професію [2, с. 161–162].

Намагаючись зрозуміти феномен жебрацтва, науковець визначає декілька факторів його поширення: позитивне ставлення оточуючих до таких маргіналів; наявність бідної верстви суспільства, яка з часом поповнює свої ряди; непередбачувані ризики, які можуть відібрати в

будь-кого всі засоби існування; високі шанси підтримувати життєдіяльність збиранням милостині; переваги жебракування в економічному плані та недостатня профілактика цього ремесла державою [2, с. 163].

Відмінною від решти видань є праця П. Таранова, яка являє собою своєрідний збірник законів, до кожного з яких наводиться певний коментар у формі цитати з відомих літературних творів, опису тих чи тих наукових експериментів чи прикладу застосування цього правила в реальному житті.

Кожен закон має свою оригінальну назву. Наприклад, під номером 83 міститься закон «інтригуючих труднощів», сенс якого полягає в тому, що для переконання людини здійснити певну дію достатньо кинути їй виклик, виконавши який, вона відчує момент задоволення та тріумфу й щоб знову пережити його не раз повернеться до повторення такої дії [21, с. 64].

Таким чином, дослідник наголошує на тому, що будь-яка девіантна поведінка може виникнути саме в такий спосіб, коли особистість для того, щоб продемонструвати свої вміння та сильний характер готова піти навіть на здійснення протиправних дій. Так, людина, сама не усвідомлюючи цього, з часом може перетворитися на жебрака, вбивцю чи злодія.

Також цікавим є закон 103 «позбавлення уваги», який говорить, що один із найкращих способів дорікнути кому-небудь – це припинити звертати на нього увагу й взагалі робити вигляд, що цієї людини не існує [21, с. 80]. Така поведінка маніпулює об’єктом й може викликати найрізноманітнішу реакцію, наприклад, здійснення тієї ж девіантної поведінки. Через появу в свідомості особистості окремих імпульсів та емоцій, вона, навіть не контролюючи себе, може скоїти злочин чи почати вести інший кардинально відмінний від попереднього спосіб життя, щоб знову привернути до себе увагу.

Слід зазначити, що обидва способи досить незвичайні та цікаві з психологічної точки зору, адже вони зачіпають підсвідому сферу буття людини, провокують занурення в її думки та можуть керувати поведінкою. Це свідчить про те, що деякі представники соціального «дна» потрапили в це середовище саме через психічні процеси, але не вроджені патологічні відхилення, а викликані зовнішніми збудниками реакції організму.

Іншим видом девіантної поведінки є кримінальна, дослідження якої здійснив у своїй праці А. Фернхем. Науковець зазначив, що ця форма поведінки також пов’язана з внутрішньою динамікою окремого індивідуума, його почуттями, імпульсами та особливостями реакцій на різні чинники.

Цікавим є те, людина стає на шлях протиправних дій для задоволення власних підсвідомих бажань саме в молодому віці. Проте з часом така необхідність послаблюється й особистість починає дотримуватися

загальноприйнятих норм та встановлених правил. Звідси випливає, що девіантна поведінка залежить від віку людини і прогресує, коли організм перебуває в енергійному та збудженому стані [22, с. 176].

Здійснюючи детальний огляд кримінальної поведінки, науковець виділяє дві причини її появи: перша полягає в тому, що людина часто не задумується над можливими наслідками своїх вчинків, тому діє, слідує рефлексам й не намагається відшукати інші варіанти, які б не тягнули за собою негативні результати; друга вказує на те, що окремі правопорушники вдаються до здійснення злочину, наперед прораховуючи його наслідки [22, с. 178]. Відтак, особистісні чинники становлять собою обов'язкову частину кримінальної, а отже й девіантної поведінки.

Висновок, до якого ми прийшли, проаналізувавши певний масив студій із соціології та психології, наступний: сучасні дослідники приділяють чимало уваги проблемам диференціації соціуму, активно вивчають історичні, психологічні, культурні каталізatori стратифікації (зокрема й маргіналізації), аналізують найрізноманітніші поведінкові моделі (гармонізуючі й деструктивні з огляду на вплив на ество людини). Відповідно, окреслюються гіпотетичні площини суспільних змін, розвиток яких характеризується через градаційні поняття точковості, вибірковості, масштабності, глобальності, всеохопності. Це, своєю чергою, дозволяє прогнозувати соціальні зрушення, запобігати катастрофічним суспільним зсувам, зрештою, забезпечувати спільноту від деградації й саморуйнування.

Такі процеси, безперечно, цікавлять і митців, які моделюють художній простір, спираючись на розуміння процесів, що відбуваються в реальності, відтак, вивчення таких моделей не буде об'єктивним без урахування набутків наукового помежів'я.

Одна з таких яскравих моделей соціуму оприявлена в художній прозі І. Франка – контрастна, конфліктна, часто така, що самознищується. Тому вивчення механізмів її функціонування дозволить по-новому побачити франківську індивідуальність.

На наше переконання, розуміння процесів маргіналізації, посилення тенденції до девіантності поведінкової моделі неможливе без глибокого проникнення в причини появи асоціальних елементів, що ми й намагалися зробити, виділивши й проаналізувавши спеціальні науково-теоретичні студії. Відтак, подальше дослідження художнього простору постане переконливішим, об'єктивним. Надто через те, що й самий цей простір був змодельований І. Франком багато в чому на основі власних біографічних перипетій, отже, є реалістичним відбиттям тогочасних історичних суспільних обставин. Проза митця демонструє найрізноманітніші варіанти й варіації девіантності, а разом вони витворюють соціальну мозаїку, рельєфно демонструючи багато в чому абсурдне існування членів соціуму.

Глибокі знання І. Франком людської психіки підтверджуються тим, що в кожному аналізованому нами творі є репрезентанти різних видів ненормованої поведінки. Так, у «Перехресних стежках» маємо цілу галерею маргіналів: злочинці-авантюристи – Шварц та Шнадельський; патологічний тип – Баран; садистичний тип – Стальський; імпульсивний тип – Регіна. Схожих носіїв девіантної поведінки зустрічаємо також у «Панталасі» (однойменний персонаж – пригоницький тип), і в «На дні» (Бовдур – патологічний тип).

Серед інших типів девіантів називаємо: меркантильний (Олімпія, Адам – «Основи суспільності», Герман – «Воа constrictor»), розбійницький (Семко Туман – «Лель і Полель», дід Гарасим – «В тюремнім шпиталі») і ситуативний (Анеля – «Для домашнього огнища») [За А. Швець]. Присутній навіть цілком невинний персонаж – Йосько Штерн («До світла»), який потрапив на «дно» суспільства несправедливо, проте там і загинув.

Назвавши маргінальні страти, ми окреслили поле для подальшої дослідницької роботи, вважаючи обраний аспект вивчення прози І. Франка перспективним із огляду на можливість заповнити досі існуючі лакуни щодо витлумачення особливостей характеротворення, місця людини в соціальному полі, ширше – в світі з огляду на кардинальні зміни у франкознавстві, які відбулися на межі ХХ–ХХІ століття: естетика творчості, поетикальні новації, психологізм тощо.

Література

1. Большой психологический словарь/под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко, 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/dict/12.php
2. Глазунов С. В. Жебрацтво як соціальне явище в історичному вимірі. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія., 2014. Т. 22, вип. 24 (1). с. 158–164.
3. Головин С. Ю. Словарь практического психолога. Минск: Харвест, 1998. 551 с.
4. Демічева А. В. Проблеми девіантної поведінки молоді в умовах трансформації сучасного українського суспільства. Харків: Б. в., 1998. 17 с.
5. Энциклопедия социологии. Составитель: А. Антипази, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sociology.niv.ru/doc/encyclopedia/socio/index.htm>

6. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения). Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. 2-е изд., испр. Москва: Академия, 2004. 288 с.
7. Історія психології ХХ століття: навчальний посібник. Вид. 3-тє/В. А. Роменець, І. П. Маноха; вст. ст. В. О. Татенко, Т. М. Титаренко. Київ: Либідь, 2017. 1056 с.
8. Ківенко Н. В., Лановенко І. І., Мельник П. В. Девиантна поведінка: сучасна парадигма. Ірпінь: Академія державних податків служби України, 2002. 240 с.
9. Клейберг Ю. А. Психология девиантного поведения: Учебное пособие для вузов. Москва: ТЦСфера, при участии Юрайт-М, 2001. 160 с.
10. Кондаков И. Психологический словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://med.niv.ru/doc/dictionary/psychology/index.htm>
11. Купрієнко С. А. Словник соціології (літери А–Я) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kuprienko.info/kuprienko-s-aslovnik-sotsiologiyi-literi-a-ya/7/>.
12. Менделевич В. Д. Психология девиантного поведения. Учебное пособие. Санкт-Петербург: Речь, 2005. 445 с.
13. Никоненко Ю. П. Клінічна психологія: навчальний посібник. Ніжин; Київ: Видавництво Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя, 2018. 368 с.
14. Павленко В. П. Фанатизм: історичні та соціальні корені. Суми: Видавництво Сумського університету, 2008. 181 с.
15. Приходько Ю. О. Практична психологія: навчальний посібник для вузів. 2-ге вид., доп. Київ: Каравела, 2010. 231 с.
16. Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. Вип. 37. 540 с.
17. Психологічний словник / авт.-уклад. В. В. Снявський, О. П. Сергєєнкова; за ред. Н. А. Побірченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://docplayer.net/82924448-Psihologichnij-slovnik-avt-uklad-v-v-sinyavskiy-o-p-sergieienkova-za-red-n-a-pobirchenko.html>
18. Психологія і суспільство: український науково-економічний та соціально-психологічний часопис/Тернопільський національний економічний університет (ТНЕУ) . Тернопіль: Видавництво Тернопільського економічного університету, 2000. Вип.: Психологія і суспільство, 2017. № 3 (69).
19. Российская социологическая энциклопедия / РАН. Ин-т социал.-полит. исслед.; под общ. ред. акад. РАН Г. В. Осипова. Москва: НОРМА-ИНФРА-М, 1998. 664 с.
20. Социология: Энциклопедия /А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин, Г. Н. Соколова, О. В. Терещенко, 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sociology.niv.ru/doc/encyclopedia/sociological/articles/282/strata.htm>
21. Таранов П. С. Секреты поведения людей. Москва: Гранд; Фаир-Пресс, 2002. 237 с.
22. Фернхем А., Хейвен П. Личность и социальное поведение = Personality and social behaviour/[пер. с англ. Н. Мальгина]. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 360 с.

References

1. Bolshoi psikhologicheskij slovar [Great psychological dictionary]/pod red. B. N. Meshcheriakova, V. P. Zynchenko, 2003 [Elektronnyi resurs]. –Rezhym dostupu: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/dict/12.phpBol'shoj
2. Hlazunov S. V. Zhebratsvo yak sotsialne yavyshe v istorychnomu vymiri [Beggging as a social phenomenon in the historical dimension]. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serii: Filosofiia. Sotsiologiia. Politologiia, 2014. T. 22, vyp. 24 (1). S. 158–164.
3. Golovin S. Y. Slovar' prakticheskogo psihologa [Dictionary of Practical Psychologist]. Mins'k: Harvest, 1998. 551 s.
4. Demicheva A. V. Problemy deviantnoi povedinky molodi v umovakh transformatsii suchasnoho ukrainskoho suspilstva [Problems of deviant behavior of young people in the conditions of transformation of modern Ukrainian society]. Kharkiv: B. v., 1998. 17 s.
5. Enciklopediya sociologii [Encyclopedia of Sociology]. Sostavitel': A. Antinazi, 2009 [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://sociology.niv.ru/doc/encyclopedia/socio/index.htm>
6. Zmanovskaya E. V. Deviantologiya: (Psihologiya otklonyayushchegosya povedeniya) [Deviantology: (Psychology of deviant behavior)]. Uchebnoe posobie dlya studentov vysshih uchebnyh zavedenij. 2-e izd., ispr. Moskva: Akademiya, 2004. 288 s.
7. Istoriiia psikhologii XX stolittia: navchalnyi posibnyk [History of psychology of the XX century: a textbook].Vyd. 3-tie/V. A. Romanets, I. P. Manokha; vst. st. V. O. Tatenko, T. M. Tytarenko. Kyiv: Lybid, 2017. 1056 s.
8. Kivenko N. V., Lanovenko I. I., Melnyk P. V. Deviantna povedinka: suchasna paradyhma [Deviant behavior: the modern paradigm]. Irpin: Akademiia derzhavnykh podatkov sluzhby Ukrainy, 2002. 240 s.
9. Klejberg YU. A. Psihologiya deviantnogo povedeniya: Uchebnoe posobie dlya vuzov [Psychology of Deviant Behavior: textbook for universities]. Moskva: TCSfera, pri uchastii YUrajt-M, 2001. 160 s.
10. Kondakov Y. Psikhologicheskij slovar [Psychological dictionary]. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://med.niv.ru/doc/dictionary/psychology/index.htm>Kondakov
11. Kupriienko S.A. Slovnyk sotsiologii (literi A–Ia) [Dictionary of Sociology]. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://kuprienko.info/kuprienko-s-aslovnik-sotsiologiyi-literi-a-ya/7/>.
12. Mendelevich V. D. Psihologiya deviantnogo povedeniya. Uchebnoe posobie [Psychology of Deviant Behavior. Study guide]. Sankt-Peterburg: Rech', 2005. 445 s.
13. Nykonenko Yu. P. Klinichna psikhologiia: navchalnyi posibnyk [Clinical psychology: a textbook]. Nizhyn; Kyiv: Vydavnytstvo Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia, 2018. 368 s.

14. Pavlenko, V. P. Fanatyzm: istorychni ta sotsialni koreni [Fanaticism: Historical and Social Roots]. Sumy: Vydavnytstvo Sums'koho universytetu, 2008. 181 s.
15. Prykhodko Yu. O. Praktychna psykholohiia: navchalnyi posibnyk dlia vuziv [Practical psychology: a textbook for universities]. 2-he vyd., dop. Kyiv: Karavela, 2010. 231 s.
16. Problemy suchasnoi psykholohii: zbirnyk naukovykh prats [Problems of modern psychology: a collection of scientific works] Kamianets-Podil'skoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Ohiiienka, instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuca NAPN Ukrainy/za nauk. red. S. D. Maksymenka, L. A. Onufriievoi. Kamianets-Podil'skyi: Aksioma, 2017. Vyp. 37. 540 s.
17. Psykholohichnyi slovnyk [Psychological Dictionary]/avt.-uklad. V. V. Syniavskiy, O. P. Serhieienkova; za red. N. A. Pobirchenko [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://docplayer.net/82924448-Psihologichniy-slovník-avt-uklad-v-v-syniavskiy-o-p-sergieienkova-za-red-n-a-pobirchenko.html>
18. Psykholohiia i suspilstvo: ukraïnskyi naukovo-ekonomichnyi ta sotsialno-psykholohichnyi chasopys [Psychology and Society: Ukrainian scientific, economic and socio-psychological journal]/Ternopil'skyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet (TNEU) . Ternopil: Vydavnytstvo Ternopil'skoho ekonomichnoho universytetu, 2000. Vypusk Psykholohiia i suspilstvo, 2017. № 3 (69).
19. Rossijskaya sociologicheskaya encyklopediya [Russian Sociological Encyclopedia]/RAN. In-t social.-polit. issled.; pod obshch. red. akad. RAN G. V. Osipova. Moskva: NORMA-INFRA-M, 1998. 664 s.
20. Sotsyolohiia: Entsyklopedyia [Sociology: Encyclopedia]/A. A. Hrytsanov, V. L. Abushenko, H. M. Evelkyn, H. N. Sokolova, O. V. Tereshchenko, 2003 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://sociology.niv.ru/doc/encyclopedia/sociological/articles/282/strata.htm>
21. Taranov P. S. Sekrety povedeniya lyudej [Secrets of human behavior]. Moskva: Grand; Fair-Press, 2002. 237 s.
22. Fernhem A., P. Hejven. Lichnost' i social'noe povedenie = Personality and social behavior [Personality and social behaviour]/[per. s angl. N. Mal'gina]. Sankt-Peterburg: Piter, 2001. 360 s.

Матвеева Татьяна Степановна, доктор филологических наук, профессор кафедры истории украинской литературы, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (площадь Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина); e-mail: t.matvieieva@karazin.ua; <https://orcid.org/0000-0001-9778-1743>

Matvieieva Tatiana Stepanovna, Doctor of Philology, Professor of the Department of History of Ukrainian Literature of V. N. Karazin Kharkiv National University (Svobody Square, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: t.matvieieva@karazin.ua; <https://orcid.org/0000-0001-9778-1743>

Корецкая Екатерина Сергеевна, студентка третьего курса филологического факультета (специальность – украинский язык и литература), Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (площадь Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина); e-mail: katiakor88@gmail.com

Koretska Kateryna Serhiivna, a third-year student of the Faculty of Philology (specialty – Ukrainian language and literature) of V. N. Karazin Kharkiv National University (Maidan Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: katiakor88@gmail.com